

LUND UNIVERSITY

Kämpinge senmedeltida kyrka

Den gotiska labyrinten mellan två kriser

Roslund, Mats

Published in:
Ut ur labyrinten

2025

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Roslund, M. (2025). Kämpinge senmedeltida kyrka: Den gotiska labyrinten mellan två kriser. I M. Roslund, I. Gustin, K. Hansen, M. Hansson, & M. Karlsson (Red.), *Ut ur labyrinten: En vänbok till Jes Wienberg* (s. 197-206). (Lund Studies in Historical Archaeology; Vol. 22). Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
CC BY-NC-ND

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Kämpinge senmedeltida kyrka

Den gotiska labyrinten mellan två kriser

MATS ROSLUND

The late medieval church at Kämpinge The Gothic labyrinth between two crises

The construction date for Kämpinge church on the Falsterbo peninsula was unknown until 1987. In that year, teachers and students from Lund University investigated the building and the cemetery. The church was found to be built around 1400 AD and designed with a nave, chancel and three-sided chancel gable. A side altar at the north transept and a high altar were documented, along with two separate floor levels and foundations for arches. The church was abandoned in 1632 and the parish was added to Räng. The cemetery was walled. The short period of use, just over 200 years, allowed the congregation to bury their dead at a clear distance from each other. Kämpinge church was unusual,

as only 3 percent of the new churches in Skåne were built after 1350. The economic background of the parish and the church can be sought in herring fishing. After Danish royal power had relinquished control of the markets in Falsterbo and Skanör, the Hanseatic towns were able to stimulate fishing in many more places along the Scanian coast. Along with the burghers in the towns who owned properties in the villages, the farmers there may have seized the opportunity to fish to raise capital. Kämpinge kept its parish, priest and church building going from c 1400 until 1632 when drifting sand destroyed the economic conditions.

Inledning

I sin avhandling *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerna i Danmark* (1993) tog sig Jes Wienberg an frågan om vad gotiseringen av det medeltida kyrkorummet innebar. Uppfördes kyrkor i den nya stilen i stor omfattning? Var det så att gotiseringen bara genomfördes genom byggandet av ett fåtal nya Guds hus eller som ett tillägg i redan existerande romanska kyrkor? Med noggrann dokumentation av 2 692 sockenkyrkor från dansk medeltid kunde han övertygande leda hypoteserna i bevis. Istället för att acceptera gotiseringen som baserade på pietetsfullhet och god ekonomi lyfte Jes fram perioden före reformationen som en tid då kyrkans värderingar stod under stark press (Wienberg 1993: 189ff). Han hade god empirisk grund för sin förklaring. Några år före färdigställandet av avhandlingen deltog han i undersökning av Kämpinge kyrka som i hög grad fångar essensen av senmedeltidens stress och kris.

Medeltidens kyrkobyggande är ett viktigt tema för att förstå dynamiken i kristnandeprocessen och kyrkans ekonomi. Sockenbildningen utgjorde den ideologiska och ekonomiska grunden för kyrkans fortlevnad. Kyrkan som materiellt och immateriellt fenomen skapade stabilitet och kontinuitet för samfälligheterna. När denna dualitet bröts slets också sociala band sönder, som när en socken upphörde att existera. Förändringar i sockenstrukturer och rivning av kyrkor ses oftast som en del av reformationen,

men redan under medeltiden var dynamiken påtaglig (Wienberg 1993: 111ff; Kieffer-Olsen 2018: 412ff). Vid kriser lades kyrkor öde, men kunde vid återhämtning återgå till att fylla socknens behov av gemensamma ritualer. Före cirka 1380 övergavs 35 procent av kyrkorna i Lunds stift, permanent eller för en viss tid, vilket ofta innebar att gudstjänsten inte längre upprätthölls (Wienberg 1993: 111). I det bördiga sydvästra Skåne där socknarna var små till ytan lades flera kyrkor öde före 1550 (Wienberg 1993: 112, fig. 61). Kämpinge kyrka på Söderslätt var däremot en av dem som byggdes efter digerdödens betydande demografiska påverkan.

Kämpinge kyrka – den försvunna helgedomen

Kämpinge kyrkas existens är känd sedan länge, men i Ernst Frostins genomgång av helgedomar på Söderslätt saknas information om byggnadens utformning (Frostin 1985). Kyrkans ungefärliga placering framträder både i kartmaterial och i skriftliga källor. Den byggdes på den samfälliga utmarken för Kämpinges, Rängs, Lilla och Stora Hammars byar (fig. 1). Därigenom förhindrade man att odlad mark gick till spillo. På en geometrisk karta från 1699 framgår det dessutom att den låg i byns periferi (fig. 2). Kunskapen om kyrkan, utöver dess placering, var före undersökningen sparsam. Kyrkvårdarna och prästen bekostade år 1590 en klocka som bör ha hängt

Fig. 1. Kämpinge bys placering vid Falsterbohalvöns begynnelse. Kämpinge mosse kan ha erbjudit bete i det magra odlingslandskapet. Skånska Rekognosceringskartan blad IW209. Källa: Topografiska kåren, C14a, Riksarkivet.

Fig. 2. Kyrkans belägenhet i byn enligt geometrisk avmätning 1699 utförd av Anthon Ciöpingen. Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv akt L16o-8:1.

Fig. 3. Jes Wienberg och Peter Carelli vid kyrkans norra sida år 1987. Framför Jes syns tegelstenar som utgjort trappsteg upp till korets högaltare. Peter Carelli sitter på långhusets nordligaste hörn i övergången till koret. Foto: Mats Roslund 1987, Lunds universitets historiska museum.

i en klockstapel. Vid nedstängningen 1632 överfördes klockan till Rängs kyrka. Ekonomin i socknen bör alltså ha varit relativt god när klockan beställdes.

Detta var utgångsläget när Rängs kyrkofullmäktige beviljade medel till Lunds universitet och Arkeologiska institutionen för en undersökning som skulle förbättra källunderlaget (Roslund 1988). Byggnadens historia före 1632 års stängning var okänd, inte minst tidpunkten för uppförandet och utseende. Med tre begränsade undersökningar under våren, sommaren och tidig höst 1987 erhöles en rikhaltig dokumentation som skulle bidra till helt ny kunskap om den övergivna kyrkan med närmaste omgivning. För undersökningens genomförande svarade Jes Wienberg, Lars Ersgård, Peter Carelli och Mats Roslund i egenskap av lärare och flera studenter (fig. 3).

Byn före kyrkan – tidigmedeltida lämningar

De undre lagren i sökschakten gav god utdelning för diskussioner om byn Kämpinges etablering och utveckling. Namnet med sin ”-inge”-ändelse anger en tillblivelse redan före eller under vikingatiden (Skansjö 1983: 95). Placeringen av gårdarna knappt 800 meter från Öster-

sjöns strand och invid Kämpinge Mosse var visserligen ett utsatt läge men kan ha underlättat för kontakter inom ett utbytessystem. Järnålderns bebyggelse kan ha legat nordväst om byn, eftersom koncentrationen av fosfater på Arrhenius karta från 1930-talet ligger förskjutet ditåt i relation till gårdarna.

På Kämpinge bytomt undersöktes ett 40 centimeter tjockt kulturlager i vilket påträffades en bultlåsnävel och 87 skärvor äldre svartgods, varav flera var av typen östersjökeramik, vilket visar att bebyggelsen etablerades under 1000- och 1100-talet. Fynd av äldre och yngre rödgods samt äkta stengods visar dessutom kontinuitet i bebyggelsen även under 1200- och 1300-talet. I den sterila bottenivån fanns enstaka grävda rännor och stolphål med rester av bränd lerklining som kan härröra från den äldre bebyggelsen. Kämpinge var alltså etablerat redan under järnåldern med en tydlig kontinuitet in i medeltid.

En plats för levande och döda – kyrka och kyrkogård

Tidpunkten för bygget av Kämpinge kyrka kan inte anges med exakthet, men dess arkitektur kan indikera ett ungefärligt tidsintervall. Koret var tresidigt avslutat, vilket antyder en ungefärlig datering till 1300- eller 1400-talet. Kyrkan var blygsam till sin storlek. Sockenborna möttes av en byggnad som var 19–20 meter lång och med något olika bredd i långhus (8,0 m) och kor (7,2 m) (fig. 4). Kyrkan hade således en särskild kordel, men ganska bred och av det skälet inte särskilt tydligt accentuerat i förhållande till långhuset.

Den kallmurade grunden i långhuset bestod av stora moränblock lagda i två till tre skift, medan koret var anlagt med mindre fältsten på cirka 40 centimeters diameter i två jämna skikt. Det senare utmärkte sig därmed som mer homogent och nättare. Trots den kraftiga nedbrytningen kvarstod ett skift av dagermurarna. Skalmuren bestod av tuktad flinta som kunde följas in i kärnans mer heterogena blandning av fältsten, flintblock och tegel i kalkbruk. Korets dagermur avvek, på samma sätt som grunden, från långhuset med sin nättare utformning. Samtidigt avvek kormurens södra sträckning med sin större bredd. Av någon anledning hade alltså korets norra och södra mur byggts med olikartad bredd. Inga hela eller större bitar av storstenstegel hittades, så de putsade murarna bör ha bestått av fältsten ovan mark. Däremot tillvaratogs två fragment av profiltegel som kan ha markerat fönster- och dörrömfattningar. Tegel hade också använts för taktäckning, då rikliga mängder med kupade munk- och nunnepannor samt understrykningar av kalkbruk fyllde rasmassorna. Valet av flinta i murarna anknyter till ett känt byggnadsmaterial i flera av Skytts härads kyrkor (Holmberg 1977: 97; Skansjö 1983: 87).

Vi fann ingen ingång i norra murverket, så sockenborna kom troligen in genom en väst- eller sydportal. Det var inget storartat kyrkorum man nyttjade. Golvytan i långhuset där menigheten möttes uppgick endast till 52 kvadratmeter. Över sockenborna fanns två valv i lång-

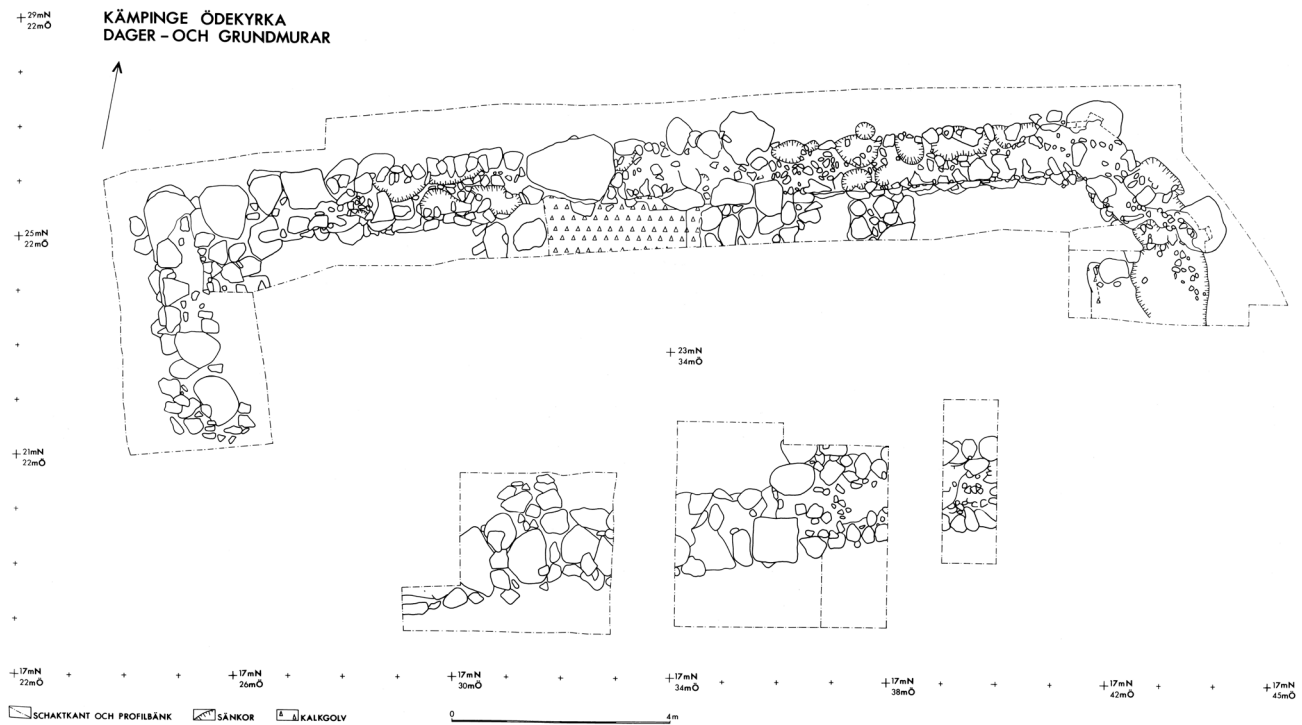

Fig. 4. Renritad dokumentation av kyrkans plan. Ytan i norra delen av långhuset med trianglar är rester efter ett kalkgolv. Öster om detta, vid långhusväggens nordöstra hörn ses fundamentet efter ett sidoaltare. Ritning: Mats Roslund 1987, renritning: Christina Borstam, Lunds universitets historiska museum.

huset och ett tredje i kordelen, vilket gjorde den till den näst minsta kyrkan i Skytts härad (Wienberg 1993: 135, fig. 72; Karlsson 1998: 96) (fig. 5). Rängs kyrka hade som jämförelse cirka 104 kvadratmeter som golvyta i långhuset. Innerväggarna bör ha varit bemålade, då vi hittade puts med färgrester i blågrått och rött. Fönsterglas vittnade om att dagsljuset funnit sin väg in i den lilla kyrkan.

Till en början lade byggarna ut grus med ett övre kalkskikt som golvyta. Direkt på kalkgolvet inom den västligaste valvtravén återfanns en tjurhuvudbrakteater från 1400-talet. Ovanpå det primära kalkgolvet påträffades sättsand med tegelstenar, både i långhus och kor. Denna andra golvnivå kan ha tillkommit efter en tids användning av kyrkan, eftersom det i sanden hittades taktegel

och understrykningar av kalkbruk. I sandskiktet hittades också ett mynt från Erik av Pommerns regeringstid, präglad i Lund under perioden 1420–1430.

Interiören var fragmenterad, men avslöjade några väsentliga arkitektoniska uttryck kopplade till liturgin. Vid inträdet i kyrkan såg sockenborna valven och de putsade målade väggarna, upplysta av infallande dagsljus. Valven spände över en bredd på 5,50 meter i travéerna. Portalen och fönsterbågarna var utsmyckade med enkla inramningar av profiltegel. Golvet av grus och kalk ersattes med en yta av murtegel satt i sand. Valven kan ha slagits samtidigt med det sekundära tegelgolvet, då rester av valvpilastrar av flintblock och murtegel hade brutit igenom kalkgolvet i långhuset och låg med stötfog mot dess murverk. Ett

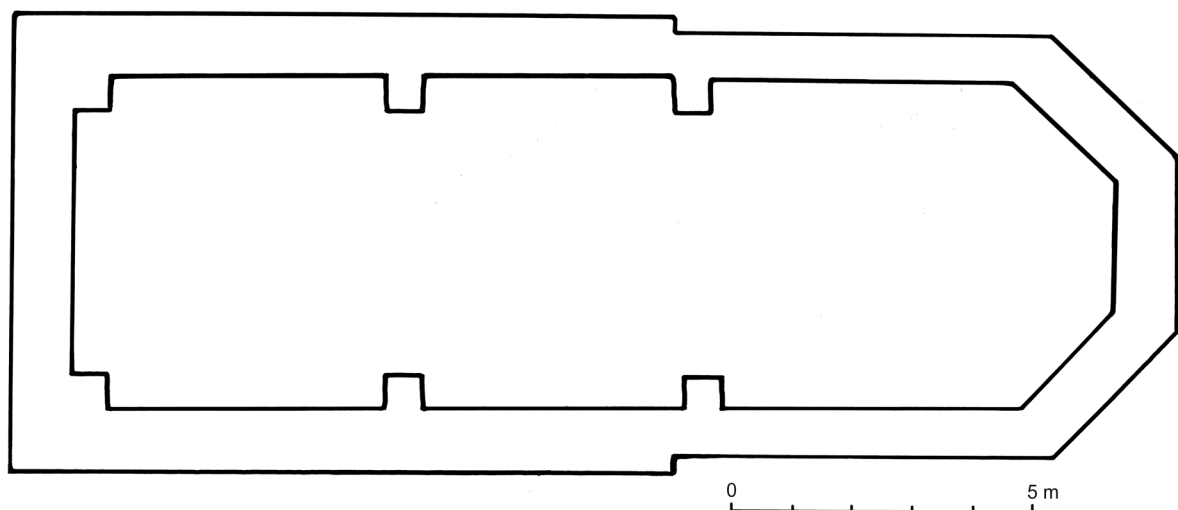

Fig. 5. Kämpinge kyrka, rekonstruktion av grundplan. Ritning: Mats Roslund.

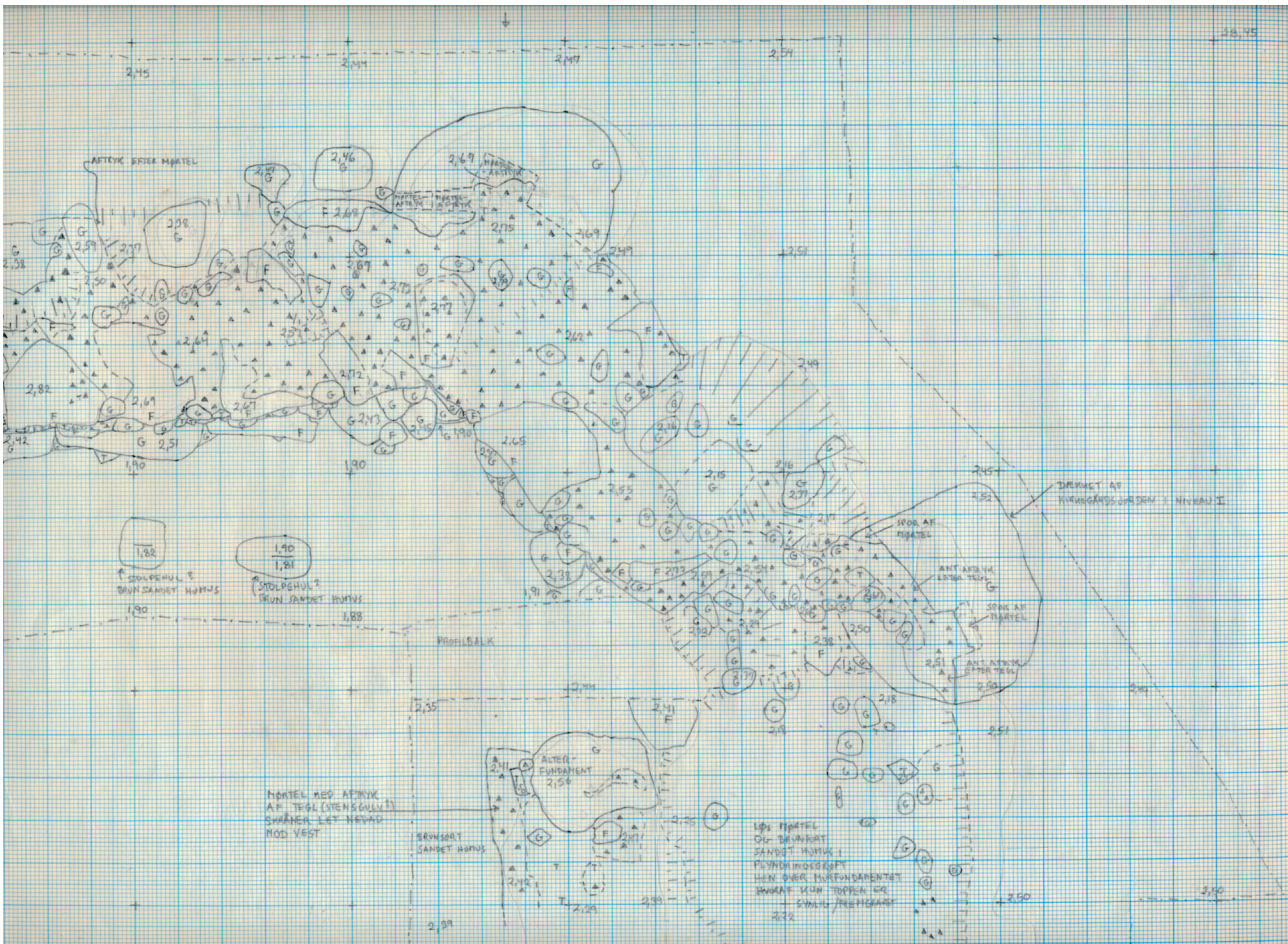

Fig. 6. Originaldokumentation av korets nordöstra hörn av Jes Wienberg från 1987. Högaltarets understa fundament i ursprungligt läge med kalkbruk uppstruken mot sockeln. Ritning: Jes Weinberg, Lunds universitets historiska museum.

fundament vid den norra korväggen låg asymmetriskt i relation till valven och har ännu inte fått sin förklaring. Den södra delen där motsvarande byggnadsdetalj skulle kunna finnas berördes inte av undersökningen. Frågan är om detta utgjort fundament för ytterligare en valvbåge i koret?

Ett sidoaltare och ett högaltare representerar de heligaste platserna i kyrkorummet. Båda bör ha haft relikier i altarskivorna. Till vänster om koringången dokumenterades ett altarfundament som tillhört det första byggnadskedet med kalkgolv. Kalken hade strukits upp sju centimeter mot fundamentet och skapade en tröskelliknande

avstats mot sidoaltaret. Resterna efter detta uppgick till en meters bredd och låg inte i förband med långhusväggen. Vid valvslagningen tog man hänsyn till sidoaltaret, eftersom pilasterfundamentet mellan långhus och kor byggts något längre österut.

När sockenborna lyfte blicken mot koret kunde de se ytterligare ett altare i det heligaste rummet (fig. 6). Detta låg cirka 30 centimeter högre än långhusets golv, med en trappa av tegelstenar lagda i kalkbruk i tre steg. På grund av kraftig rasering kunde vi inte dokumentera storleken på högaltaret, men det var byggt av såväl fältsten som tegel. Värt att notera är tre mynt som anträffades i

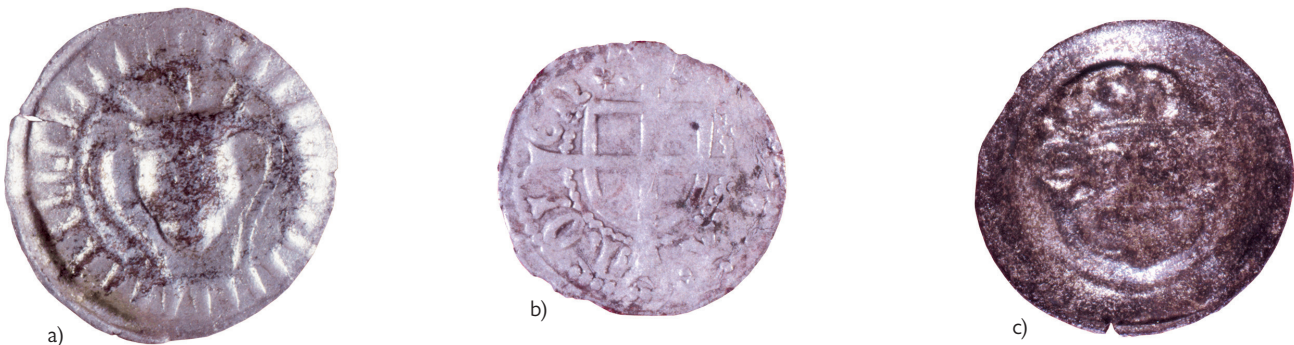

Fig. 7. Mynt från undersökningen. a) brakteat, Erik av Pommern 1420–1430, b) hvid, Kristian I 1448–1481, c) tjurhuvudsbrakteat från Mecklenburg 1400-tal. Foto: Bengt Almgren, Lunds universitets historiska museum.

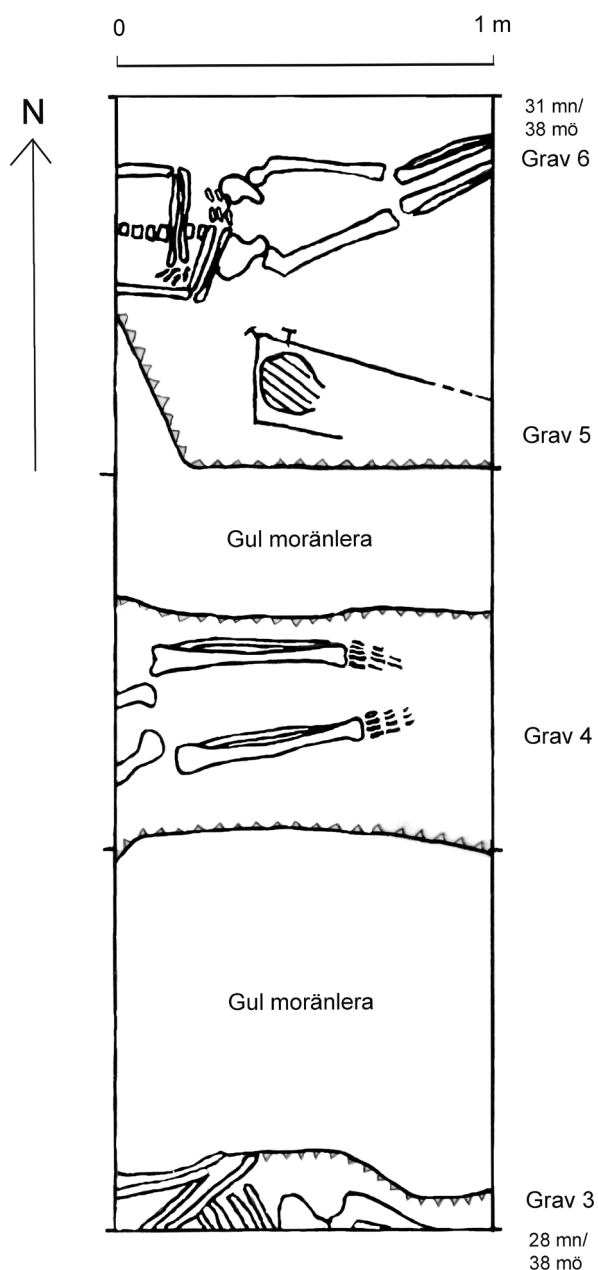

Fig. 8. Gravar på kyrkogården runt Kämpinge kyrka. De fyra individerna har placerats med tydliga avstånd från varandra. Endast barnet i (grav 5) har lagts intill en vuxen (grav 6). Armarna korsade över bröstet hos individen i grav 3 och placering över magen hos individen i grav 6 anger en senmedeltida gravrit. Originaldokumentation och renritning: Mats Roslund, Lunds universitets historiska museum.

direkt anslutning till högaltaret: en tjurhuvudsbrakteat från Lübeck (1300–1400-tal), en tjurhuvudsbrakteat från Mecklenburg (1400-tal) samt en hvid präglat i Malmö under Kristian I:s tid (1448–1481). Mynten i den västra travén invid sidoaltaret och de tre vid högaltaret avslöjar ett känt kulturellt mönster hos kyrkobesökarna. I flertalet kyrkor verkar hanteringen av mynt försiggått nära dessa liturgiskt laddade noder (Klackenberg 1992).

Mynten inifrån kyrkan gav alltså en möjlig datering (fig. 7). Av de fem som togs om hand var Erik av Pommerns penning från 1420–1430 det äldsta. Fynden av tjurhuvudsbrakteater kan antyda en datering till 1300-tal,

men mynten kan ha haft en lång cirkulationstid. Även om mynten var få och gav en bred datering är det inte orimligt att se kyrkan som byggd kring sekelskiftet 1400.

Runt kyrkobyggnaden vilade sockenborna inramade av en bogårdsmur, så kyrkan bör ha haft gravrätt. Delar av kyrkogårdsavgränsningen avtäcktes och grundmuren uppmättes till 140 centimeters bredd, anlagd direkt på moränleran och murad av flinta, små fältstenar och kalkbruk. Mot murens västsida hade flygsand ansamlats, en påminnelse om den sista tidens kamp mot naturens krafter. De döda var få och låg tydligt separerade från varandra med minimala störningar av yngre nedläggningar. Detta tyder på en kortvarig användningstid. Armarna på de artikulera skeletten var lagda över bäckenbenet och i kors över bröstkorgen vilket visar på en senmedeltida hantering av de döda (fig. 8). Yngre rödgods i fyllningen antydde också en senmedeltida datering, då godstypen börjar uppträda från mitten av 1300-talet.

Situationen i Kämpinge skiljer sig på flera sätt jämfört med den generella bilden av medeltida sockenbildning och kyrkobyggnade. Av de 441 kyrkor som nyuppfördes i Skåne under medeltiden var endast 3 procent byggda efter 1350 (Nilsson 2015: 137). Även det yttre arkitektoniska uttryckssättet med tresidigt avslutat kor är ovanligt, då flertalet senmedeltida kyrkor byggdes med rakslutet kor (Holmberg 1990: 51; Nilsson 2015: 116ff). Kämpinge hade endast sällskap med kyrkorna i Räng, Tygelsjö och Fru Alstad som kan ha inspirerats av klosterarkitektur och stadskyrkor (Holmberg 1990: 51) (fig. 9). Sankt Peters nunnekloster i Lund, Falsterbo kyrka, Sankta Maria i Helsingborg och Sankta Maria i Ystad uppfördes från mitten av 1300-talet med tresidiga kor. Det är uppenbart att den sena sockenbildningen och valet av arkitektoniskt uttryckssätt var speciellt. För att förstå bakgrunden bör vi lyfta blicken mot närområdet runt byn vid Östersjöns strand.

Sockenorganisation och fiske

– lösningar på kriserna i Kämpinge by

Människor i byn hade levt på platsen sedan järnåldern och den existerade med säkerhet från 1000-talet. Samfälligheten förenades i vardagens arbetsgemenskap och i sin sockentillhörighet. Kontinuiteten utmanades av den föränderliga kyrkliga organisationen. Kämpinge bröts ut ur en äldre gemenskap i vilken byn var förenad med Stora Hammar. Varför Kämpinge bildade en egen socken är oklart. I allmänhet anses socknarna i området sprungna ur kyrkans behov av tionde under perioden från sent 1000-tal till omkring år 1200 (Skansjö 1983: 165). Kyrkan i Kämpinge uppfördes omkring år 1400 då detta behov bör ha varit tillgodosett och sockenstrukturen fixerad. Andra orsaker låg sannolikt bakom skiftet.

Orsaken till att kyrkan lades ner har däremot varit känd eftersom det går att följa bebyggelsen i Kämpinge och dess successiva ödeläggelse i skriftliga källor. Under 1360-talet låg byn i Stora Hammars socken (Skansjö 1983: 170). I Lunds stifts landebok från omkring 1570

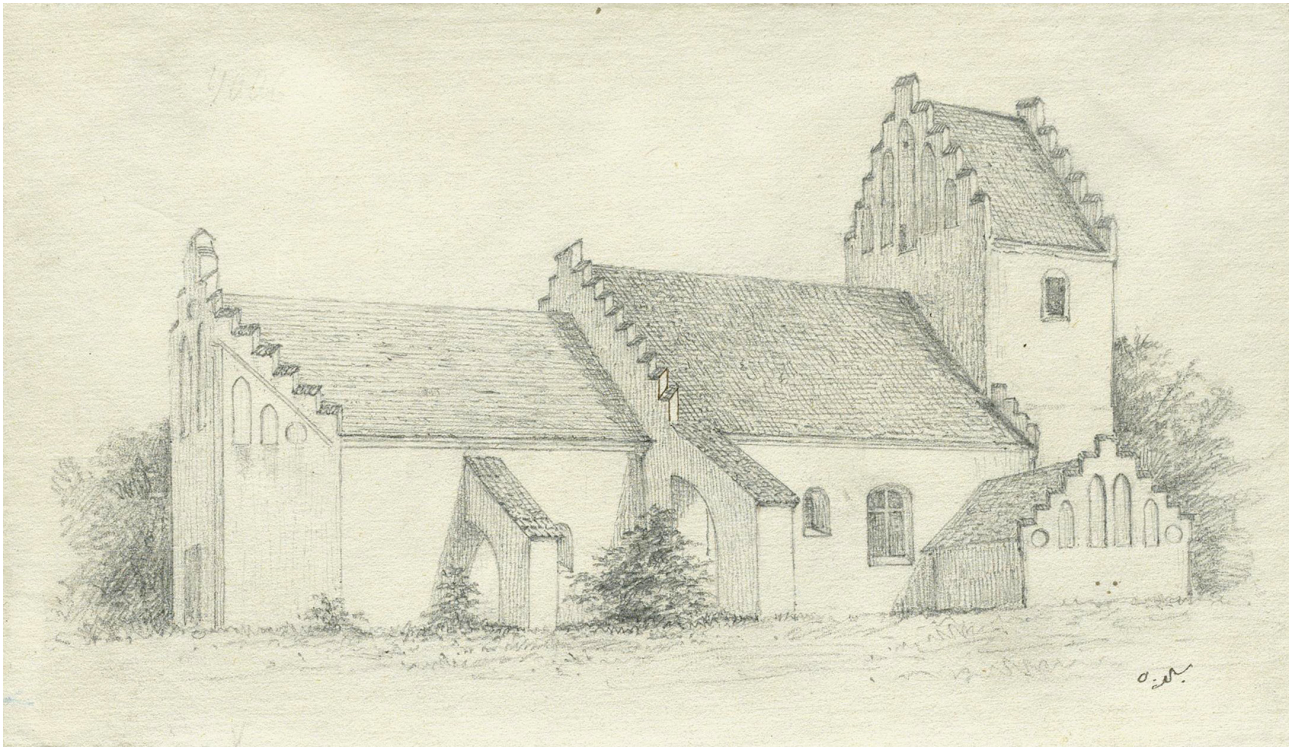

Fig. 9. Rängs kyrka med tresidigt avslutad absid. Koret har förlängts och ett torn har tillkommit, men bortsett från dessa arkitektoniska detaljer kan man föreställa sig hur den mindre kyrkan i Kämpinge kan ha sett ut. Blyertsteckning av Olof Sörling 1876, källa: (Handteckningssamlingen ATA, E-arkiv ID: KMB_16001000534156_htsko508.

betraktades Kämpinge som en annexsocken till Maglarp fram till den fullständiga nedläggningen. I landeboken framgår att både präst- och klockaregård i Kämpinge förfallit på grund av sanddrift. Superintendenten (1620–1637) Mads Jensen Medelfar förklarade 1627 att prästgården var så ödelagd av sand att socknen inte längre kunde underhålla den. År 1632 gav kung Christian IV slutligen tillåtelse och order om att lägga ned Kämpinge kyrka och socken. Byborna fick därefter bege sig till kyrkan i Räng 4 kilometer bort. Någon gång mellan 1360 och 1570 etablerades alltså Kämpinge som en självständig socken. Genom undersökningen 1987 kan vi nu säkert belägga att kyrkan byggdes omkring 1400. Hur förhåller sig denna för regionen unika företeelse i ljuset av senmedeltidens ekonomiska och demografiska nedgång?

Kriserna för Skytts härad presenterades utförligt av Sten Skansjö i hans avhandling *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid* (1983). I den detaljerade analysen av bebyggelse och odling i äldre tid framträder situationen för Kämpinge tillsammans med häradet i sin helhet. Skansjö har visat att häradet omkring 1300 bestod av 22 socknar, med kyrkor som var byggda före år 1200. När sockenorganisationen ändrades bör demografiska förhållanden, agrar produktivitet eller ekonomiska aktiviteter ha utgjort några av orsakerna (Skansjö 1983: 165, 228ff). Skytts härad dominerades av stora byar och endast 4 av 50 bebyggelseenheter var ensamgårdar. Den största jordägaren var olika kyrkliga institutioner. Ärkesätet och domkapitlet i Lund, kloster och sockenkyrkor ägde hela 74 procent av egendomarna vid medeltidens slut 1570 (Skansjö 1983: 259, tab. 7:5).

Adeln ägde 21 procent, och endast 4 procent var kronohemman och 1 procent självägande bönder.

I själva Kämpinge by fanns 18 gårdar omkring 1570 (Skansjö 1983: 48, tab. 3:4). Några decennier senare var krisen uppenbar. Enligt Decimantboken från 1651 var det vid denna tid endast åtta gårdar som förmådde att ge tionde (Skansjö & Tuvestrand 2007: 402f). Hemmanen bestod av fem halvgårdar som låg under kung och krona. En helgård och en halvgård låg under frälse och endast en halv "feste" under Lunds domkapitel. Den geometriska kartan över Kämpinge från 1699 visar dock tretton gårdar och ett gatuhus i byn samt den ensamliggande gården Fredshög (fig. 2). Frågan är om dessa noterade fluktuationer under 129 år var reella eller om uppgifterna skiftar på grund av olika sätt att arbeta med den dåtida kamerala bokföringen? En notering kan dock göras. Det var en folkrik och fruktbar odlingsbygd dominerad av kyrkan som Kämpinge låg i men byn var ekonomiskt svag om vi jämför med de andra i Skytts härad. Kyrkobyggnaden var den minsta bland helgedomarna, vilket bekräftar den utsatta ekonomiska situationen.

Från mitten av 1300-talet går det att spåra ödeläggelse i området. Bland det högre frälset avslöjas privatekonomiska problem som kapitalbrist, resulterande i pantsättning och försäljning av gods. Lågadeln drabbades ännu hårdare då fjorton huvudgårdar som var kända under senmedeltiden reducerades till endast två år 1570. Godsen köptes upp av högadel och kyrka. Under perioden cirka 1400 till cirka 1450 kulminerade agrarkrisen i Danmark. Märkligt nog var det i denna tid som ekonomin blev tillräckligt god för att avskilja både Lilla Hammar och Kämpinge ur Stora

DANMARKS MIDDELALDERLIGE KIRKER										A										H63+										JW				
KODE 31:189	SOGN/BY KÄMPINGE 1 RÄNGS SO		BEVARET DELVIS BEVARET	RUIN FORSVUNDET		FLYTTET		NEDLAGT Sandhus 1632 (K. Br. 5. av 1632) TIE RINGE		NEDREVET 1632																								
HERRED SKYTTS			DATER		TYPE		PLAC.		FASE		MATER		ETAGER		DATER		TYPE		FASE		ANTAL		SOKKEL		BILLED		KALKM		ANDET		ÆNDRINGER FØR 1550		EFTER 1550	
STIFT LUND	AMT/LAN/KREIS HALTÖBINS		APSID																															
PATROCINIUM			KOR																															
FUNKTION SOKNEN (1543, 1569, 1626)			SKIB																															
TILHØRIGHED			LANGHUS		+ H/S 6 1400		AES		③-④		GR FL(TE)		H/S 6		168 268		P S		3+															
STEDNAVN	HOVEDGÅRD/BORG		TÅRN		-																													
UNDERSØGELSER 1987: gennemgang af data, 14. avt. m. m. v. f. 2. k. v. g.			KORSARM																															
INDSKRIFTER			SAKRISTI																															
			KAPEL																															
			VÅBENHUS																															
			ØSTUVID. AF KOR																															
SKR. KILDER 1360: kihorte Kämpinge S Hammes so d. i. D. 1883: 169-170 1543: Hende herfra i. d. Kämpinge 1883: 170 1624: so framme (Eg. 1883)			ØSTUVID. AF SKIB																															
KIRKEVÆRK/TRAP			VESTUVID. AF SKIB																															
ØVR. LITTERATUR SKANSJÖ 1983 Eg. 1947 Al. 1987: 2	Roslund 1989 (Al.)		ØVR. UDVID.																															
ARKIV			HERSKABSSÆDE																															
ANDET: ISSK -			PORTAL																															
			DOBEFONT		-																													
			GRAVSTEN																															
			ALTER(TAVLE)																															
			ANDET																															

Fig. 10. Originalkort ur Wienbergs kyrkokartotek (Lunds universitets historiska museum) med information om Kämpinge kyrka. Han noterar dateringen omkring 1400, typ AE3, Fas 1-2 och 3+ valv för byggnaden. Just från denna kyrka fick han i högsta grad förstahandsuppgifter för "Den gotiske labyrint".

Hammarsocken och bygga nya kyrkobyggnader i byarna. Vad utgjorde den ekonomiska basen för tillskottet?

Förändringarna under 1300- och 1400-talet som Skansjö noterade i de skriftliga källorna kan följas tydligt i de närliggande städerna Skanör och Falsterbo (Ergård 1988: 194ff, 203ff). Marknaden på fiterna vid städerna förlorade till viss del sin internationella dragningskraft från mitten av 1300-talet och Hansastäderna trädde in som de viktigaste aktörerna i stället för danska kungamakten. Vid fredsfördraget mellan Valdemar Atterdag och Hansan i Stralsund 1370 tog den senare över borgarna i Skanör och Falsterbo på femton år. Städerna reducerades till leverantörer av sill i det hanseatiska varubytessystemet i stället för att vara internationella mötesplatser. Efter 1350 uppträdde flera andra fiskelägen som fristående bebyggelseheter för första gången. Möjligen kan befolkningen i både Kämpinge och Lilla Hammar ha ingått i denna handel då marknaden frigjordes från de tidigare begränsande kungliga privilegierna.

Bygherrarna till Kämpinge kyrka är dessvärre svårångade. Vi befinner oss i en tid då fler än rika jordägare uppförde kyrkor. Möjligen var det kyrkvårdarna eller en grupp välbeställda bönder som fick till stånd nybygget. Att döma av initialerna på klockan var det kyrkvårdarna och prästen Henrik Jakobsen som bekostade gjutningen år 1590 (Frosten 1985: 13). En liknande konstellation kan ha agerat knappt tvåhundra år tidigare. Under senmedel-

tid var kyrkvårdarna i högsta grad aktiva med att få grepp om sockenkyrkan, ett led i att bryta frälsets dominans och med målet att tillgängliggöra gudstjänsten för en bredare menighet (Wienberg 1993: 174, 178). Möjligen var det avkastningen från sillen i det gryende fiskeläget som betalade kyrkobygget.

Intresset för Falstersbohalvön visar sig även bland borgerskapet i städerna. Lydbert Bokhorn (känd cirka 1320 till cirka 1365) med familj byggde från andra halvan av 1300-talet en anseelig förmögenhet i Lund (André i tryck). Lydbert och hans fru Cecilia Gyntersdotter donerade en gård i Kämpinge till Sankt Knut konungs altare i Lunds domkyrka för sina själars frälsning. Donationen är känd i en avskrift av ett brev från 1368 (Skansjö 1983: 170). Deras intresse för området framgår dessutom av de 22 bodar i Skanör som de ägde och då förpantade. Dessa såldes år 1370 av deras son domprosten Folkvin Deyenhardsson till rådet i Stralsund, en av de hansastäder som dominerade sillmarknaden. Kan familjen genom gården i Kämpinge och bodarna i Skanör ha haft del i sillfisket och deltagit i kyrkobygget?

I byn Örja vid Landskrona har arkeologiska lämningar visat hur stora delar av Skåne drogs in i fisket (Ergård 2016: 92ff). Samtidigt som folket i en av gårdarna i byn lämnade kreatursdrift och jordbruk som ekonomisk huvudkälla utvecklade de fisket under 1300- och 1400-talet. Byborna drogs in i det existerande nätverk som

öppnats upp i kölvattnet av kriserna. Dynamiskt krokade man in i den internationella marknadens specialiserade sillfiske. Under 1500-talet övergick fisket från att vara del av en mångfasetterad ekonomi till att bli en professionell hantering. Aktörer i nya fiskelägen och i städerna såg till att sillen hamnade på borden i Europa. I Kämpinge kan man ha svarat på krisens utmaningar med liknande lösningar. Man såg till att överleva genom en mångsidig ekonomi, men på sydkusten stod man inför andra hot än på slätten vid Landskrona.

I det närliggande Falsterbo kan nämligen ett kronologiskt högupplöst skeende avtäckas genom arkeologin (Sarnäs 2022; Alexandersson et al. 2024). Under ett tyngande sandskikt på två meter ligger resterna efter de centrala delarna av medeltidsstaden. Horisonter av sandbemängda kulturlager som indelats i sex faser daterade från 1200-talet till reformationen har avtäckts. Kortvariga kriser i form av översandning och påföljande återhämtning har tydligt uppstått mellan åren 1370 och 1470. Bosättningen går att följa fram till cirka 1550. Därefter verkar ytan överges och bebyggelsen rör sig bort från stadskyrkan som därefter kom att ligga i en svacka omgiven av sanddyner.

Nedläggningen av Kämpinge kyrka och den katastrofala översandningen i Falsterbos centrala område infaller alltså nästan samtidigt. Avståndet mellan platserna är 12 kilometer. Sandflykten tycks ha drabbat ett större område på Falsterbohalvön. I Kämpinge investerade man i en ny klocka 1590, vilket är märkligt med tanke på förfallet redan trettio år tidigare. Här kan samma logik inträda som den Jes Wienberg lyfte fram i sin avhandling. Senmedeltidens kris genererade tankar och handlingar som i efterhand verkar fåfänga. Uppenbarligen gällde det också i reformationens tidiga skede. Kostnaden för en klocka bör ha varit ansenlig, men den behövdes för att kalla samman den krympande sockenmenigheten. Snart var även deras kamp till ända. Kyrkan blev nyttjad som stenbrott. Man rev rejält, ända ner till de sista grundskiften. År 1765 uppges det att *rudera* ännu syns av kyrkan, men redan 1830 var byggnaden borta. Platsen vilade därefter i nästan 160 år tills arkeologerna från Lund lyfte på grästorvorna och bidrog med ny kunskap om byns och kyrkans historia.

Ett kort i det gotiska kartoteket

När Jes påbörjade sitt avhandlingsarbete fanns inte dagens möjligheter med databaser och GIS. I stället arbetade han med traditionell analog systematik och med dokumentation baserad på litteratur och rapporter. Han genomförde egna exkursioner till mängder av kyrkor i de gamla danska landskapen. Alla iakttagelser noterades med minimalistisk piktur på registreringskort i ett omfattande kartotek, nu tillgängligt på Historiska museet vid Lunds universitet. Kämpinge kyrka omvandlades till ett kort i inventeringen och blev en av de många punkter som utgjorde det geografiska underlaget (fig. 10). I avhandlingen visade han att gotiseringen inte undanröjde de romanska kyrkorna. En sådan strävan efter stilistisk renhet föll på senare arkitekters lott, som när Helgo Zetterwall rensade Lunds

domkyrka från gotikens störande inslag. Istället bestod de vanligaste ändringarna av valvslagning, förlängningar av kor och tillbyggnad av vapenhus. Därmed framstår Kämpinge kyrka som mycket ovanlig eftersom

[...] Nyetablerandet av en sockenkyrka under senmedeltiden skulle [...] framstå som närmaste unikt för regionen, i varje fall utanför städerna. (Skansjö 1983: 170)

Vad bidrog 1987 års undersökning av Kämpinge kyrka med för ny kunskap om kyrkans generella utveckling i medeltidens Danmark? Under gräset avtäckte studenter och lärare äldre bebyggelse lämningar från före kyrkans etablering, dokumenterade byggnadskroppen och en rik mängd byggnadsdetaljer samt flera gravar. Bebyggelserester såsom rännor och grävda stolphål från tidig medeltid avtecknade sig också mot den gula moränleran. Om denna del av byn övergavs efter kriserna vid mitten av 1300-talet vet vi inte. Däremot står det klart att ytan fanns tillgänglig när platsen valdes att hysa den nya kyrkan runt år 1400 och den fortlevde som samlingspunkt för byn och socknen fram till 1632. Vi vet hur kyrkan såg ut och hur stor den var, att man hade gravrätt och hanterade mynt vid altarna. Orsaken till etableringen, vilka som byggde och vilka som betalade är svårare att komma åt.

För oss som var där gav de korta månaderna också många goda minnen. Flera av de studenter som deltog är fortfarande aktiva inom arkeologin, medan andra har rört sig in i andra sfärer. Jes tog med sig de tre valven och det tresidiga koret in i kartoteket, förädlade till en ariadnetråd som hjälpte honom ut ur "Den gotiske labyrint".

Referenser

- Alexanderson, H., Hoffstein, E., Hoffstein, I., Peric, Z. & Andersson, N.-A. 2024. *Buried by sand. The abandoned medieval town at Falsterbo, S Sweden*. Poster session presented at Nordic Geological Winter Meeting, Göteborg, Sweden.
- Andrén, A. I tryck. *The Urban Web. Streets, plots, ownership patterns and parishes*. I: Carelli, P. & Karlsson, M. (red.) *A Companion to Medieval Lund*. Lund.
- Ersgård, L. 1988. "Vår marknad i Skåne". *Bebyggelse, handel och urbanisering i Skåne och Falsterbo under medeltiden*. Stockholm.
- 2016. Change, desertion and survival. An archaeology of the late-medieval crisis. I: Lagerås, P. (red.) *Environment, society and the Black Death. An interdisciplinary approach to the late-medieval crisis in Sweden*. Oxford & Philadelphia, 69–103.
- Frostin, E. 1985. *Rengs och Kämpinge kyrkor*. Särtryck ur Helgedomar på Söderslätt 1.
- Holmberg, R. 1977. *Den skånska öresundskustens medeltid*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80, 11. Lund.
- 1990. *Kyrkobyggnad, kult och samhälle. Landskyrkan i Lunds forna ärkestift genom tiderna*. Stockholm.
- Karlsson, M. 1998. *Navis Ecclesie. Kyrka och demografi i det medeltida Skåne*. D-uppsats i medeltidsarkeologi, Arkeologiska institutionen, Lunds universitet.
- Kieffer-Olsen, J. 2018. *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*. University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences vol. 577. Odense.

- Klackenberg, H. 1992. *Moneta nostra: monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund Studies in Medieval Archaeology, 10. Stockholm.
- Lantmäteriet, se digitalt arkiv: www.lantmateriet.se/sv/kartor/vara-karttjanster/Historiska-kartor/
- Lunds universitets historiska museum, arkivmaterial, bearbetning och fynd från undersökningen av Kämpinge kyrka.
- Nilsson, I.-M. 2015. Kyrkorna under yngre medeltid. I: Dahlberg, M. & Sjöström, I., *Skåne. Landskapets kyrkor*. Stockholm.
- Roslund, M. 1987. *Redogörelse för arkeologisk undersökning av Kämpinge ödekyrka, Kämpinge, Rängs sn, Skytts Hd, Skåne 1987*. Tomtnummer: Höllviken 14:61. LUHM Inventarienummer 29 350. Rapport förvarad vid Kyrkoarkivet LUHM.
- 1988. Kämpinge ödekyrka. Ett nybygge i krisens år. *ALE, historisk tidskrift för Skåneland* 4/1988, 14–25.
- Sarnäs, P. 2022. *Falsterbo 2:1 och 2:20, fornlämning LI989:3865. Falsterbo socken, Vellinge kommun, Skåne län*. Skånearkeologi Rapport 2022:3. Malmö.
- Skansjö, S. 1983. *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid*. Skånsk senmedeltid och renässans. Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund 11. Lund.
- Skansjö, S. & Tuvestrand, B. 2007. *Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm*. Lund.
- Skånska rekognosceringskartan, se Topografiska kåren, C14a, Riksarkivet.
- Wienberg, J. 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11. Stockholm.
- Wienbergs kyrkokartotek, i Kyrkoarkivet, *Lunds universitets historiska museum*.